

egylenlő polgár, és mindegyiküknek megvan a maga helye a jövedelemnek és a vagyonnak, illetve az állandó természeti jellemzők köztük a megkülönböztetések alapját képező megoszlásában. A lényeges helyzetek valamilyen kiválasztása nélkülözhetetlen a társadalmi igazságosság következetes elméletéhez, és a választott helyzeteknek összhangban kell lenniük az elmélet alapelveivel. Az úgynevezett starthelyzetek kiválasztásával azt az eszmét váltjuk valóra, hogy csökkenteniünk kell a természeti véletlenek és a társadalmi körülmények hatását. Senki se húzzon hasznát ezekből az esetlegességekből, kivéve azokat az eseteket, amikor ez kedvező hatással van mások jólétére.

17. § AZ EGYENLŐSÉGRE IRÁNYULÓ TENDENCIA

Azzal kívánom lezárni a két elv mostani tárgyalását, hogy tisztázom, milyen értelemben fejezik ki ezek az elvek az igazságosság egyenlőségét védő felfogását. Annak az ellenvetésnek is szerepelnie előbe vágni, hogy a méltányos esélyegyenlőség elve az érdekek kéges szívű társadalmához vezet. Ennek előkészítéseként jelzem az igazságosság vázolt felfogásának néhány vonakozását.

Először is megjegyezhetjük, hogy a társadalmi különbségek elve nyomatékostíja a jóvátétel elvéből következő megfontolásokat. Ez az elv megköveteli a nem megérdemelt egyenlőtlen-ségek jóvátételét, s mivel a születés és a természeti adottságok egyenlőtlen-ségeit nem megérdemelték, ezekért az egyenlőtlen-ségekért is valamilyen kárpótlás jár.¹⁸ Így az elv azt mondja ki, hogy a társadalomnak – ahhoz, hogy egyenlően kezeljen minden személyt és biztosítsa mindenki számára az igazi esélyegyenlőséget – nagyobb figyelmet kell szentelnie a szerényebb természeti adottságokkal rendelkezőknek, valamint azoknak, akik születésüknél fogva kevésbé jó társadalmi helyzetbe kerül-

tek. Az elgondolás szerint kiegyenlítődnék az esetlegességek forrásaai. Az elv jegyében többet fordíthatunk erőforrásainkból a kevésbé tehetős emberek iskolázatására, mint a tehetőségszebbekéire; legalábbis bizonyos életszakaszban, mondjuk a korai iskolaévek alatt.

Tudomáson szerint még soha senki nem javasolta, hogy a jóvátétel elve legyen az igazságosság kizárólagos szempontja, a társadalmi rend egyedüli célja. Kezenfekvő ezt úgy felfognunk – a legtöbb ilyen elvhez hasonlóan –, mint egy olyan első megközelítés szerinti elvet, amelynek fontosságát más elvek fényében kell megítélnünk. Mértékelnünk kell például, hogy mennyire tartjuk fontosnak az átlagos életszínvonal javításának vagy a közös előmozdításának elvéhez képest.¹⁹ Ám bármilyen más elvünk legyenek, a jóvátétel követelményeit mindig figyelembe kell vennünk. Ezt úgy tekintjük, mint az igazságosságra vonatkozó felfogásunk jellegzetes vonását. A társadalmi különbségek elve természetesen nem a jóvátétel elve. Ez nem kívánja meg a társadalomtól, hogy oly módon igyekezzon megszüntetni a hátrányokat, hogy mindenki ugyanabban a méltányos feltételek között zajló versenyben vehessen részt. A társadalmi különbségek elve azonban például az oktatásban úgy osztaná el az erőforrásokat, hogy a legkevésbé kedvező helyzetűek hosszú távú kilátásai javuljanak. Ha e cél azzal érhető el, hogy kiemelten kezeljük a jobb képességűeket, akkor ez megengedhető; egyébként azonban nem. A döntés során az oktatás értékét nem szabad pusztán a gazdasági hatékonyság és a társadalmi jólét alapján megítélnünk. Ugyanilyen fontos, már ha nem fontosabb, az oktatásnak az a szerepe, hogy képessé teszi az embert társadalmi kultúrájának élvezetére, és emlífogva mindenki számára lehetővé teszi önmaga értékesítésének biztos tudatát. Így a társadalmi különbségek elve nem azonos ugyan a jóvátételével, bizonyos fókig mégis annak szerepét tölti be: oly módon alakítja át az alapszerkezet célját, hogy az intézmények rendszerének egésze már nem a társadalmi hatékonyságot és a technokrata értékeket állítja előtérbe. Amint látjuk, a társadalmi különbségek elve csakugyan azt jelenti, hogy megegyezünk a természeti adottságok megoszlását közvagyonnak tekintjük, és

¹⁸ Lásd Herbert Spiegelberg: „A Defense of Human Equality” (Az emberi egyenlőség védelme). *Philosophical Review*, 53. kötet, 1944. 101., illetve 111–123. o.; valamint D. D. Raphael: „Justice and Liberty” (Igazságosság és szabadság). *Proceedings of the Aristotelian Society*, 51. kötet, 1950–1951, 187. skk.

¹⁹ Lásd például Spiegelberg: „A Defense of Human Equality”. 120. skk.

osztozunk az ezekből fakadó előnyökben, akárhogyan alakuljanak is. Mindegy, hogy kiknek kedvezett a természet, csak úgy húzhatunk hasznot jösszerencsésükből, ha ez javít azoknak a helyzetén, akiket veszteséssel tett. A természeti előnyökkel rendelkezők nem azért juthnak előnyökhöz, mert jobbak az adottságuk, hanem csak azért, hogy képzési és oktatási költségeik biztosítva legyenek, és adottságaikkal élve segíthessenek a kevésbé szerencséseken. A jobb természetadta képességeket, a kedvezőbb rajtot a társadalomban senki sem érdemli meg. Ebből azonban nem következik, hogy el kell tüntetnünk e különbségeket. Kezelve ezeket másképpen is. A társadalom alapszerkezetének alakításával elérhetjük, hogy ezek az esetlegességek a legkevésbé szerencsések javát szolgálják. Tehát akkor jutunk el a társadalmi különbségek elvéhez, ha úgy akarjuk felépíteni a társadalmi rendszert, hogy a természetes javak megosztásának vagy a társadalmi indulásnak tulajdonítható esetleges helyéből következően senki se nyerjen vagy veszítsen anélkül, hogy ezért kárpótlást adna vagy kapna.

E megjegyzések alapján elutasíthatjuk azt a nézetet, hogy az intézmények elrendezése mindig fogvatékos lesz, mert a természeti adottságok és a társadalmi körülményekből származó esetlegességek megosztása igazságtalan, és ennek az igazságtalanságnak óhatatlanul érvényesülnie kell minden emberi társadalomban. Ezt a meggondolást időnként úgy ajánlják figyel-münkbe, mint ami igazolhatja, hogy szemel hunyunk az igazságtalanság felett: aki szembefordul vele, az ugyanúgy jár el, mint az, aki képtelen elfogadni a halált. A javak természetes megosztása nem igazságos és nem igazságtalan, s az sem igazságtalan, hogy a személyek belleszületnek egy meghatározott társadalmi helyzetbe. Ezek egyszerűen természeti tények. Ami igazságos vagy igazságtalan, az az, ahogyan az intézmények ezeket a tényeket kezelik. Az arisztokrácia és a kasztók társadalmi igazságtalan, mert ilyen esetlegességekhez köti, hogy valaki beletartozhat-e egy többé-kevésbé zárt és kiváltságos társadalmi osztályba. E társadalom alapszerkezete magába építi a természetben fellelhető önkényt. Am nem szükségesszerű, hogy az emberek belenyugodjanak az efféle esetlegességekbe. A társadalmi rendszer nem megváltoztathatatlan, emberi ellenőrzésnek alávetetlen rend, hanem az emberi cselekvés kerete. A méltányosságként felfogott igazságosság szerint az emberek

megállapodnak abban, hogy osztoznak egymás sorsában. Az intézmények kialakításánál vállalják, hogy csak akkor használják ki a természet és a társadalom véletlen körülményeit, amikor ez mindannyiuknak előnyös. A két elv méltányosan kezeli a vakszerencsét, és az ezeknek megfelelő intézmények igazságosak, bár kétségtelen, hogy más vonatkozásokban tökéletlenek.

További szempont, hogy a társadalmi különbségek elvében a kölcsönösség gondolata jut kifejezésre. Ez a kölcsönös előnyök elve. Amint láttuk, minden reprezentatív személy beláthatja, legalábbis a lánckapcsolat fennállása esetén, hogy az alapszerkezet úgy van kialakítva, hogy érdekeben áll elfogadnia azt. A társadalmi rend mindenki előtt igazolható; kiváltképp pedig azok előtt, akik a legkevésbé kedvező helyzetben vannak, s ebben az értelemben az egyenlőség elvén alapul. Szükségesnek tűnik azonban, hogy átgondoljuk, miként teljesül a kölcsönös előnyök feltétele. Legyen A és B két tetszőleges reprezentatív személy, s legyen B a kedvezőtlenebb helyzetű. Sőt, legyen B a legkedvezőtlenebb helyzetű, mivel az összehasonlítás valójában így érdekes. Nos, B azért fogadhajta el A jobb helyzetét, mert A olyan módon jut előnyökhöz, ami javít B kilátásain. Ha nem engednénk meg, hogy A jobban álljon, úgy B a jelenleginél rosszabb helyzetbe kerülne. A probléma itt annak a megmutatása, hogy A-nak sincs oka a panasznak. Esetleg azt követeljük tőle, hogy kevesebbje legyen, mint amennyije lehetne, mivel ha ennél többje lenne, az bizonyos veszteséget okozna B számára. Mit mondhatunk tehát a kedvezőbb helyzetű embernek? Először is azt, hogy a jólét mindenki számára nyilvánvalóan attól a társadalmi együttműködési rendszertől függ, amely nélkül senkinek sem lehetne elfogadható az élete. Másodsor azt, hogy csak akkor kényszerítünk mindenkit önkéntes közreműködésre, ha a rendszer alapjai mindenki számára elfogadhatóak. A társadalmi különbségek elve tehát alighanem méltányos alapot nyújt ahhoz, hogy a jobb adottságokkal vagy szerencsésebb társadalmi körülményekkel rendelkezők akkor is számíthassanak mások együttműködésére, amikor a mindenki számára jó helyzet csak az alapszerkezet valamilyen működőképés elrendezése révén érhető el.

Természetes ellenvetésként kínálkozik, hogy a jobb helyzetűek megérdemlik nagyobb előnyeiket – akár használnak ezzel másoknak, akár nem. Ezen a ponton tisztáznunk kell, hogy mit

értünk érdemen. Tökéletesen igaz, hogy amennyiben a közös szabályok és a rájuk épülő várakozások rendszereként már letezik valamilyen igazságos együttműködés, úgy az előnyök mindazokat megilletik, akik életkörülményeik javításának érdekében azt tették, amiért a rendszer jutalmat helyezett kilátásba. Ebben az értelemben a szerencsésabb jobb helyzetre formálhat igényt, s az ilyen igények a társadalmi intézményekben alapuló jogos várakozások, a közösségnek pedig eleget kell tennie ezeknek. Az érdemnek ez a jelentése azonban már előfeltételezi az együttműködés rendszerét, s így nem lehet szerepe abban az előzetes kérdésben, hogy vajon a rendszert a társadalmi különbségek elve vagy valamilyen más kritérium szerint kell-e felépítenünk.

Egyesek talán úgy gondolják majd, hogy a jobb természetes adottságokkal rendelkezők megérdemlik azokat a javakat és azt a kiváló jellemet, amit az adottságok kifejllesztése tett lehetővé. Minthogy az ilyen ember ebben az értelemben értékesebb másoknál, megérdemli azokat az előnyöket is, amelyeket adottságai révén érthetne el. E nézet azonban bizonyosan hibás. Átgondolt ítéleteink egyik sarkalatos pontja alighanem az, hogy a született adottságok megosztásából származó előnyök éppúgy nem megérdemelték, mint a születés adta társadalmi helyzet. Ugyanúgy vitatható az az állítás is, hogy egy ember megérdemli azt a kiváló jellemet, ami képessé teszi a képességet fejlesztő erőfeszítésekre, hisz jelleme nagyrészt azokon a szerencsés családi és társadalmi körülményeken múlik, amelyeket nem tekinthet a maga érdemének. Úgy tűnik, hogy az érdem fogalma nem alkalmazható ezekre az esetekre. Az előnyösebb helyzetű reprezentatív személy tehát nem állhat elő azzal, hogy érdemei alapján az együttműködés olyan rendszerehez van joga, amelynek alapján mások életszínvonalának javítása nélkül is előnyöket szerezhet. Az ilyen igénynek semmilyen alapja sincs. A józan ész nézőpontjából tehát a társadalmi különbségek elve elfogadhatónak látszik mind az előnyösebb, mind a kevésbé előnyös helyzetű ember számára. Mindez persze szigorú értelemben véve nem érv az élv mellett, hiszen egy szerződéses elméletben az érvelés az eredeti helyzetnézőpontjából kövkezzik. Ám ezek az intuitív megfontolások segítenek tisztázni, hogy mit jelent ez az élv, és milyen értelemben védi az egyenlőséget.

Korábban megjegyeztem (13. §), hogy a társadalomnak meg kell próbálnia elkerülni azt a tartományt, ahol a jobb helyzetű-

eknek a kevésbé kedvező helyzetűek jólétéhez való hozzájárulása negatív határhatszont eredményez. A társadalomnak arra kellene törekednie, hogy csak a hozzájárulási görbe felső emelkedő részét őrizze meg (beleértve természetesen annak csúcspontját is). Amint az most már látható, ez többek között azért van így, mert ezen a szakaszon mindig teljesül a kölcsönös előnyök feltétele. Sőt, itt természetes módon megvalósul a társadalmi érdekek harmóniája: mivel minden megengedett előny kölcsönös, a reprezentatív személyek semmi sem nyernek egymás rovására. A hozzájárulási görbe alakját és meredekségét persze, legalábbis részben, a velünk született javak természeti vakszerencséje határozza meg, s mint ilyen, az önmagában nem igazságos és nem is igazsággtalan. Tegyük fel azonban, hogy a 45°-os vonal a tökéletes érdekharmónia ideális esetét jelenti, s így ez az a hozzájárulási görbe (történetesen most egy egyenes), amelynek mentén mindenki egyenlő nyereséghez jut. Ekkor úgy tűnik, hogy minél szigorúbban követjük az igazságosság két elvét, annál közelebb hozzuk a görbét a tökéletes érdekharmónia eszményéhez. Amint egy társadalom túlmeleg a csúcsponton, eljut a görbe alsó ereszkedő részéhez, s többé nem létezik érdekharmónia. Ekkor ha a kedvezőbb helyzetűek nyerne, a kevésbé előnyös helyzetűek veszítenek, és megfordítva. A helyzet olyan, mint amikor a hatékonyság határan állunk. Ez távolról sem kívánatos, ha igazságossága a tét. Azért kell tehát a pozitív hozzájárulások tartományában maradnunk, hogy a természettel által adott alapokon valósítsuk meg az érdekek harmóniájának eszményét, és teljesítsük a kölcsönös előnyök kikötését.

A társadalmi különbségek elvének további előnye, hogy új értelmezést ad a testvériség elvének. A testvériség eszményének kisebb szerepe volt a demokratikus elméletben, mint a szabadság és az egyenlőség gondolatának. Kevésbé tekintették sajátosan politikai fogalomnak, mert önmagában nem határoz meg valamilyen demokratikus jogot, hanem csak azokat az attitűdöket és magatartásokat sugallja, hanem csak azokat a demokratikus jogokban kifejeződő értékek nem juthatnának napvilágra.²⁰

²⁰ Lásd J. R. Pennock: *Liberal Democracy: Its Merits and Prospects* (A szabadelvű demokrácia érdemei és távlatai). New York, 1950, Rinehart, 94. skk.

Vagy ezzel szoros összefüggésben úgy gondolták, hogy a testvériségben a társadalmi megbecsültségnek az az egyenlősége fejeződik ki, ami különböző társadalmi hagyományokban és az alázatos vagy a szolgai magatartás hányában nyilvánul meg.²¹ A testvériség kétségtelenül magában foglalja ezeket a dolgokat, ahogy egyfajta polgárbarátságot és társadalmi szolidaritást is jelent, de ha így fogjuk fel, nem állt elénk semmilyen határozott követelményt. Ennek ellenére meg kell találnunk az igazságságának azt az elvét, ami megfelel az ezt aláírnak gondolatnak. Úgy tűnik, hogy a társadalmi különbségek elve kifejezi a testvériség egyik természetes jelentését: azt a gondolatot, hogy csak akkor kívánjuk előnyünk növekedését, ha ez a kevésbé kedvező helyzetiek számára is előnyös. A családon belül – ideális esetben, de sokszor a gyakorlatban is – elutasítjuk a lehető legnagyobb előny megszerzésének elvét. Egy családtag rendszerint csak akkor akar nyereségekre szert tenni, ha ezzel előmozdítja a többiek érdekeinek érvényesülését is. Nos, aki a társadalmi különbségek elve alapján kíván eljárni, az pontosan ezt éri el. A jobb körülményeket élvezők csak egy olyan rendszeren belül akarnak nagyobb előnyökkel rendelkezni, amelyben ez a kevésbé szerencséseknak is javára válik.

Olykor úgy látják, hogy a testvériség eszménye olyan érzelmi kötelékeket és érzéseket feltételez, amelyeket képzelenség elvárni a szélesebb társadalom tagjainak körében. S biztosan ez az egyik ok, ami miatt ezt az elvet a demokrácia elméletében viszonylag elhanyagolták. Sokan úgy érezték, hogy nem lehet megfelelő helye a politika területén. Ám ha úgy fogjuk fel, mint ami magában foglalja a társadalmi különbségek elvének követelményeit, akkor az elgondolás nem élethidegen. Azok az intézmények és politikai törekvések, amelyek igazságosságában a leginkább megbízunk, alighanem kielégítik e követelményeket, legalábbis abban az értelemben, hogy az általuk megengedett egyenlőtlenységek hozzájárulnak a kevésbé kedvező helyzetűek jólétéhez. Én mindenesetre ezt póbálom majd valószínűsíteni az V. fejezetben. Az értelmezés szerint tehát a testvériség elve teljesen gyakorlatias mérce. Elfogadása esetén a szabadság, az

egyenlőség és a testvériség hagyományos eszméit össze tudjuk kapcsolni az igazságosság két elvének demokratikus értelmezésével: a szabadság ugyanis az első elvnek, az egyenlőség, a méltányos esélyegyenlőséggel együtt, az első elv egyenlőséget kívánó gondolatának, a testvériség pedig a társadalmi különbségek elvének felel meg. Ily módon helyet találunk a testvériség gondolatának a két elv demokratikus értelmezésében, és látjuk, hogy e gondolat határozott követelményt támaszt a társadalom alapszervezetével szemben. Nem szabad megfeledkeznünk a testvériség más vonatkozásairól sem, de a társadalmi különbségek elve ennek alapvető jelentését fejezi ki a társadalmi igazságosság nézőpontjából.

E megfigyelések alapján tehát nyilvánvalónak tűnik, hogy a két elv demokratikus értelmezése nem vezet a kiválóságok uralmának társadalmához.²² A kiválóságok uralma a társadalmi rend olyan formája, amely a tehetségek előtt nyitva álló pályák elvét követi, és a gazdasági felvirágzás, valamint a politikai uralom érdekében úgy aknázza ki az esélyegyenlőséget, mint az emberi energiák felszabadításának módját. A felsőbb és alsóbb osztályok között ilyenkor nagy különbségek vannak mind a letennhartási eszközök, mind a szervezeti hatalmi jogok és kiváltságok terén. Az alsóbb rétegek kultúráját elszegényítik, miközben a kormányzó és technokrata elit a hatalom és a nagyon nemzeti céljait szolgálva biztos alapokkal rendelkezik. Az esélyegyenlőség arra ad egyenlő esélyt, hogy a befolyás és a társadalmi helyzet egyéni keresése során a kevésbé szerencsések ne maradjanak le.²³ Az igazságosság elvének többi értelmezése számára tehát veszélyt jelent a kiválóságok uralmára épülő társadalom, a demokratikus fel fogást azonban nem fenyegeti. Hisz ahogy az imént láttuk, a társadalmi különbségek elve alapvető vonatkozásokban átalakítja a társadalom céljait. E kö-

²² A kiválóságok uralmára épülő társadalom kérdése a témája Michael Young látomásának: *The Rise of Meritocracy* (A kiválóságok uralmának kialakulása). London, 1958, Thames and Hudson.

²³ A kérdés részletes tárgyalásához lásd John Schara tanulmányát, amelyet felhasználtam: „Equality of Opportunity and Beyond” (Az esélyegyenlőség és meghaladás). J. R. Pennock és J. W. Chapman (szerk.): *Nomios IX: Equality* (Egyenlőség). New York, 1967, Atherton Press, továbbá B. A. O. Williams: „Az egyenlőség eszméje”. 31. skk.

²¹ Lásd R. B. Perry: *Puritanism and Democracy* (Puritánizmus és demokrácia). New York, 1944, The Vanguard Press, XIX. fejezet, 8. szakasz.

vetkezmény még nyilvánvalóbb, ha észrevesszük, hogy ha szükséges, az alapvető javak lényeges fajtájaként figyelembe kell vennünk az önérzetet és azt a tény is, hogy egy jól berendezett társadalom társadalmi egyesülések társadalmi egyesülése (79. §). Ebből az következik, hogy ígykezeznünk kell elősegíteni a legkevésbé szerencsés helyzetekben önmaguk értékségének biztos érzését, és ez korlátozza majd az alárendeltség formáit, illetve az igazságosság által megengedett egyenlőtlen-ség mértékét. Így például az oktatási erőforrásokat nem csupán vagy nem elsősorban azon az alapon kell elosztanunk, hogy feltehetőleg mennyiben térülnek meg a kifejlesztett hasznos képességek formájában, hanem azt is figyelembe véve, hogy mennyire értékesek a polgárok, köztük a kevésbé kedvező hely-zetűek, egyéni és társadalmi életének gazdagításában. Amint egy társadalom fejlettebb lesz, ezek az utóbbi megfontolások egyre fontosabbá válnak.

Ahhoz, hogy kellőképpen vázolíjam a társadalmi igazságos-ságnak azt a felfogását, amit az intézményekre vonatkozó két-ely kifejez, nem kell tovább szaporítanom e megjegyzéseket. Mielőtt az egyénekre vonatkozó elvek felé fordulnék, meg kell azonban említenem még egy kérdést. Eddig feltételeztem, hogy a természetes javak megosztása természeti tény, s hogy ezen senki sem próbált változtatni, illetve senki sem számolt egy-ilyen változással. Ám a társadalmi rendszer bizonyos mértékig-szükségképpen kihat e megosztásra. A kasztrrendszer például- többé-kevésbé biológiaiilag elkülönült népeiségekre osztja a tár-sadalmat, míg egy nyitott társadalom a legszélesebb genetikai- sokféleséget batorítja.²⁴ Ráadásul lehetséges, hogy egyesek nyíl-tan vagy kevésbé nyíltan eugenetikai politikát hirdének. Az- eugenetika kérdéseit nem vizsgálom, mindvégig a társadalmi- igazságosság hagyományos érdeklődési körére szorítkozom. Azt azonban meg kell jegyezmem, hogy a másik lehetőségét- csökkenő politika javaslata általában nem szolgál a kevésbé- szerencsések előnyére. A társadalmi különbségek elvét elfogad- va, ők inkább úgy tekintenek a jobb képességekre, mint a közös- előny kiaknázására felhasználandó társadalmi javakra. Ám az

is mindenkinek érdekében áll, hogy jelentősebbek legyenek a- természeti javai. Ez képessé teszi az embert valamilyen kívána- tos étellel követésére. Az eredeti helyzetben tehát a felek a- legjobb genetikai állományt akarják biztosítani leszármazottaik- részére (feltéve, hogy a sajátjuk megváltozathatatlan). Mint- hogy ez nemzedékek között felmerülő probléma, a korábbi- nemzedékek e tekintetben azzal tartóznak a későbbieknek, hogy- elfogadható politikát alakítsanak ki. Így a társadalomnak hosszú- távon lépéseket kell tennie annak érdekében, hogy legalábbis- fenntartsa a természeti képességek általános szintjét, s hogy- megakadályozza a komoly fogyatékosságok elterjedését. Eze- ket az intézkedéseket olyan elvekre kell építeni, amelyekben a- felek az eredeti helyzetben hajlandók lennének meg egyezni- utódaik érdekében. Azért említem meg ezt a spekulatív és nehéz- kérdést, hogy újra jelezsem, a társadalmi különbségek elve- miként alakítja át nagy valószínűséggel a társadalmi igazságos- ság kérdéseit. Még azt is feltételezhetünk, hogy amennyiben az- emberi képességeknél van felső határa, hosszú távon egyszer- eljuthatunk a legkiterjedtebb egyenlő szabadság társadalmához-, vagyis ahhoz, amelynek tagjai a legkiterjedtebb egyenlő tehet- séggel rendelkeznek. Ezt a gondolatot azonban nem fejtem ki.

18. § ELVEK AZ EGYÉNEK SZÁMÁRA – A MÉLTÁNYOSSÁG ELVE

A gondolatmenet során eddig az intézményekre, pontosabban- a társadalom alapszerkezetére vonatkozó elvekkel foglalkoz- tam. Világos azonban, hogy másfajta elvek választására is szük- ség van, mivel a helyes teljes elmélete az egyének számára is- tartalmaz elveket. Amint a mellékelt ábra mutatja, valójában- ezeket ki kell egészítenünk még a nemzetközi jog elveivel, s- mivel az elvek összeütközhetnek, nyilván a fontossági sorrend- jüket megállapító elsőbbségi szabályokkal is. A nemzetközi jog- elveit csak futólag érintem (58. §), és az egyénekre vonatkozó- elvek rendszeres tárgyalása sem feladat. Az effajta elvek- azonban az igazságosság bármely elméletének lényeges részei. Néhánynak itt és a következő szakaszban tisztázom a jelentését-, habár kiválasztásuk okainak vizsgálatát későbbre halasztom- (51–52. §).

²⁴lásd a kérdéshez Theodosius Dobzhansky: *Mankind Evolving* (Az emberi- ség kialakulása), New Haven, 1962, Yale University Press, 242–252. o.